

та матеріальну структуру. Чимало пам'яток храмової архітектури, перенесених до експозиції українських скансенів, дають підстави стверджувати, що в особливих випадках, коли виникає загроза знищення історичної споруди, саме у такий спосіб є можливість уберегти пам'ятку від цілковитої втрати.

1. *Вечерський В.В.* Українські дерев'яні храми. – К., 2007. – С. 199–207.
2. *Подъяпольский С.С.* Реставрация построек из дерева // Методика реставрации памятников архитектуры. – М., 1977. – С. 113–115; *Подъяпольский С.С., Бессонов Г.Б., Беляев Л.А., Постникова Т.М.* Реставрация памятников архитектуры. – М., 1988. – С. 77–80; *Ополовников А.В.* Реставрация памятников народного зодчества. – М., 1974. – С. 356–258; *Прибега Л.В.* Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України. – К., 1997. – С. 72–73; *Він же.* Народное зодчество Украины. Охрана и реставрация. – К., 1987. – С. 97–98.
3. *Вечерський В.В.* Вказана праця. – С. 154–155.
4. *Кілессо Т.* Вчений, реставратор пам'яток архітектури // Українська академія мистецтва. – Вип. 8. – К., 2001. – С. 289.
5. *Макушенко П.И.* Народная архитектура Закарпатья. – М., 1976. – С. 12–13.
6. Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Т. 3. – К., 1985. – С. 98.
7. *Миловидов Н.Н., Осин В.А., Шумилов М.С.* Реконструкция жилой застройки. – М., 1980. – С. 215–216.; *Гендель Э.М.* Инженерные работы при реставрации памятников архитектуры. – М., 1980. – С. 141–143.
8. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Права охорона культурної спадщини. Зб. документів. – К., 2006. – С. 135.
9. Там само. – С. 136.
10. *Прибега Л.В.* Методика охорони... – С. 63–86; *Він же.* Народное зодчество... – С. 68–99.

І.В. ЧЕРНІКОВА

Унесок громадськості у справу охорони та вивчення культурної спадщини Харківщини (1920-ті – початок 1930-х років)

У збереженні національної культурної спадщини провідна роль належить свідомій громадськості – кращим представникам наукової і творчої інтелігенції, студентства, робітництва, які в умовах українізації активно й послідовно відстоювали збереження пам'яток історії та культури Харківського краю. Громадянська позиція наукової інтелігенції та місцевого населення з питань охорони та збереження об'єктів культурної спадщини, їхній ентузіазм і співробітництво

з державними пам'яткоохоронними інституціями, ініціатива заснування об'єднань і товариств відповідної спрямованості свідчать про сформований громадський пам'яткоохоронний рух на Харківщині, активізація якого була викликана низкою факторів, пов'язаних із духовним розвитком суспільства, ґрунтовними науковими дослідженнями, об'єктивною соціальною потребою громадської ініціативи з метою виявлення, дослідження, популяризації пам'яток, пропаганди ідеї їхнього збереження.

Мета цього дослідження – всебічно розкрити внесок громадськості у справу охорони та вивчення культурної спадщини Харківщини (1920 – початок 1930-х років).

Головний інспектор із охорони пам'яток В.В. Дубровський слушно наголошував на пріоритетній ролі громадськості у справі рятування пам'яток. Зокрема, пам'яткоохоронець був здивований байдужим ставленням чиновників до цієї справи й ентузіазмом громадськості: “Коли ж катастрофічно зруйнується який-будь пам'ятник або натисне на них громадська думка й ініціатива, лише тоді такі “чиновники” розпочинають метушитися й виправдуватися в своїй байдужості до цієї справи. Отже, єдиним порятунком від виявів тяганини й бюрократизму в справі охорони пам'яток культури може бути широка участь свідомого радянського громадянства в цій справі” [4, с. 16].

За умов малих фінансових надходжень державним пам'яткоохоронним установам, обмеженості їхнього штату і значного обсягу роботи, громадський повсякденний контроль за пам'ятками значно збільшив шанси пам'яткоохоронців на збереження й охорону культурної спадщини. Наукова інтелігенція Харківщини на початку 1920-х років знайшла вірний шлях активізації пам'яткоохоронного руху – поєднання пам'яткоохоронної, просвітницької та краєзнавчої діяльності. В освітній галузі науковці дбали про підвищення свідомості населення у справі збереження культурної спадщини. Але для цього необхідно було поставити на більш високий рівень краєзнавчу роботу в школах, технікумах, вищих навчальних закладах; систематично влаштовувати лекції для робітників і селянства; організувати підготовку кваліфікованих пам'яткоохоронців, музеєзнавців, археологів, реставраторів; налагодити взаємозв'язки між музейними установами Харківщини тощо.

В установчих документах державних пам'яткоохоронних організацій приділялася значна увага співпраці з громадськістю. Так, згідно з планом роботи архітектурно-монументальної секції Харківського

ГУБКОПМИСу, одним із головних обов'язків її співробітників було “провести й прицепити свідомості широких мас понять про величезну цінність для нас і величезне значення для прийдешніх поколінь художньої творчості наших предків в області архітектури й монументального живопису” [7, ф. 278, од.зб. 1354, арк. 1]. Так, не встигла розпочатися активна робота ГУБКОПМИСу, але вже в 1920 р. його Голова отримав заяву від художника Н. Симонова, у якій останній порушував питання про охорону пам'яток мистецтва Харківської губернії. Зокрема, у заяві наголошувалося: “...настав час призупинити <...> систематичне винищування художнього багатства країни й негайно взятися до організації на місцях збору й охорони всього, що має художнє значення...” [3, ф. Р-4365, оп. 1, спр. 24, арк. 3]. Крім цього, художник прохав взяти його співробітником ГУБКОПМИСу.

Узагалі, ентузіазм громадськості, позов населення приєднатися до пам'яткоохоронного руху був надзвичайно потужний. Так, донька професора Василя Юхимовича Данилевича подарувала музейній секції Харківського ГУБКОПМИСу в 1921 р. надзвичайно цінну колекцію з археології України – 2 кошики й 1 ящик археологічних пам'яток, які були передані у Харківського археологічного музею [17, ф. 166, оп. 2, спр. 469, арк. 70].

У серпні 1920 р. керівнику архівної секції ГУБКОПМИСу також надійшов лист від громадянина А. Білецького. Автор листа турбувався про бібліотеку Куразького монастиря та бібліотеку Стефана Яворського, яка частково ще перебувала у приміщенні колишньої Харківської духовної семінарії. Цінність колекцій була надзвичайно висока: латиномовні, польські, російські книги, рукописи XVII–XVIII ст., які використовував у дослідженнях М.Ф. Сумцов. У листі А. Білецького також наводив жахливий приклад продажу книги 1554 р. з бібліотеки Духовної семінарії на Благовіщенському ринку за 2 тис. крб. та слушно ставив запитання: “Хто поручиться, що розкидані в Семінарії дотепер книги не розкрадаються й не знищуються й по цю пору?” На основі наведених фактів він запропонував архівній секції виділити окрему підсекцію з охорони книжкової старовини (книги XVI – першої половини XIX ст.) [3, Р-4365, оп. 1, спр. 26, арк. 7–8].

Питання співпраці пам'яткоохоронців і громадськості на теренах Харківщини посідає окреме місце. Пам'яткоохоронці та наукова інтелігенція, які мали значний досвід громадської роботи, добре розуміли, що порятунок пам'яток на периферії можливий лише за умови налагодження зв'язку з місцевими краєзнавцями, вчителями, архе-

ологами, яким небайдужа подальша доля пам'яток. Унаслідок цього державні та громадські установи Харківщини приділяли значну увагу також популяризації ідеї збереження пам'яток серед робітничо-селянських мас. Наприклад, у § 6 “Інструкції Вовчанського повітового комітету охорони пам'яток мистецтва, старовини й природи” чітко визначався напрям співробітництва з громадськістю: “Укопис (ВУКОПМИС – *авт.*) піклується про те, щоб пам'ятники мистецтва, старовини й природи стали дорогими і пам'ятними широким трудовим масам; для чого влаштовує екскурсії й пояснення під керівництвом знаючих людей для огляду чудових, історичних місцевостей, будинків, зібрань, музеїв; організує загальнодоступні лекції й курси з археології, історії... етнографії... видає каталоги, путівники, брошури, листівки й т.п.” [3, Р-4129, оп. 1, спр. 5, арк. 2].

За ініціативою співробітників Вовчанського комітету, які одночасно обіймали посади у Вовчанському окружному музеї, в 1921–1922 роках проводилася масштабна робота з організації музейних екскурсій для місцевого населення, яка базувалася не лише на історичних і краєзнавчих аспектах, але й на історії пам'яток, ідеї їхнього збереження та наукового вивчення. Для активізації співпраці з громадськістю, залучення її до пам'яткоохоронної справи на початку 1920-х років був заснований музейно-виставково-екскурсійний сектор при Управлінні політичної освіти (Уполітосвіті) НКО УСРР. Для проведення екскурсій і пояснень були запрошені члени-науковці Комітету: О. Бабенко, Ф.В. Моланов, О.П. Архангельська, які розповідали про археологічну історію краю, салтівську культуру, окремі пам'ятки регіону. Протягом лише лютого 1922 р. екскурсії були проведені для 360 осіб. За 1925 р. установу відвідало понад 8974 екскурсантів [3, Р-845, оп. 3, спр. 542, арк. 10], тобто щодня установу відвідувало не менше 20 осіб, що для повітового рівня було чималим досягненням. Різноманітністю відзначався й контингент відвідувачів: учителі з вихованцями дитячих будинків, садочків і учнями, студенти, селяни, робітники, червоноармійці, політпрацівники тощо [3, Р-845, оп. 3, спр. 1271, арк. 31; Р-4129, оп. 1, спр. 12, арк. 3].

Узагалі, члени Вовчанського комітету значну увагу приділяли популяризації ідеї охорони пам'яток серед колективів учителів, учнів і працюючої молоді, які активно співпрацювали з пам'яткоохоронцями. Можна сказати, що співробітники Комітету взяли своєрідне шефство над місцевими школами, дитячими будинками (Трахоматозний дитячий будинок, Дитячий будинок ім. В.Г. Короленка) та Вовчанською художньою студією. Зокрема, перше знайомство з учнями та вчителями відбувалося в музеї під

час екскурсій. Дітям надавалася не тільки теоретична інформація. Практично вивчалися рухомі пам'ятки – експонати музею. Лише після цього, на основі отриманих знань, у школах проводили самостійні роботи пам'яткознавчого змісту. Позакласний час учнів також присвячувався вивченню пам'яток мистецтва [3, Р-845, оп. 3, спр. 542, арк. 9–9 зв., 11–11 зв., 13–13 зв.; Р-4129, оп. 1, спр. 12, арк. 5–5 зв.]. Наведений приклад спонукає провести аналогію з сучасним станом речей. Хоча у школах сучасної Харківської області введено предмет “Харківщинознавство”, вкрай позитивним для популяризації пам'яткоохоронної справи у ХХІ ст. стало би запровадження у школах і вищих навчальних закладах обов'язкового курсу регіонального пам'яткознавства.

Соціальний склад населення, яке брало активну участь у пам'яткоохоронних заходах, за спогадами В.О. Бабенка, був досить строкатим. Зокрема, у процесі археологічних розкопок брали участь селяни, учні шкіль, члени профспілок, навіть, ветеринарний лікар, яким попередньо археолог читав цикл лекцій про салтівську культуру [17, ф. 166, оп. 6, од.зб. 9398, арк. 80; ф. 166, оп. 12, од.зб. 256, арк. 4 зв.]. Серед членів Великобурлуцького та Старосалтівського повітових комітетів охорони пам'яток переважали вчителі та представники місцевих відділів народної освіти. Вчителі традиційно були свідомими громадянами, не байдужими до пам'яткоохоронної справи. Наприклад, до Вовчанського повітового комітету охорони пам'яток у 1920 р. надходили листи такого змісту. Шкільна рада Третьої радянської школи повідомляла, що під час розбору архіву були знайдені історичні пам'ятки. Голова шкільної ради просив забрати знайдені документи до Вовчанського музею [3, Р-4129, оп. 1, спр. 1, арк. 2]. Характерним було те, що пам'яткоохоронний рух охопив усі верстви населення, незважаючи на галузь занять і фах. Так, у списках членів Великобурлуцького та Старосалтівського повітових комітетів охорони пам'яток значилися хлібороб, агроном і технік.

Громадськість досить активно допомагала пам'яткоохоронцям музейних установ. У резолюції Президії Укрнауки “Про музейну справу в УСРР” від 2 квітня 1927 р. зазначалося, що до складу наукової ради музейної установи, крім директора та співробітників установи, можуть входити й представники зацікавлених державних і науково-дослідних установ, партійних і громадських організацій та, навіть, окремі спеціалісти [7, ф. 279, од.зб. 833, арк. 1 зв.].

Нарешті, якщо громадянин мав намір допомогти місцевому музею у пам'яткоохоронній справі своєю безпосередньою участю, він записувався до “Гуртка друзів” цього музею, які існували майже

при кожному музеєві. Беручи участь у таких гуртках, представники свідомої громадськості знайомилися з фондами музею, навчалися музейній фаховій роботі, залучалися до експедицій і охорони пам'яток [5, с. 50]. У 1923 р. при музеї почали функціонувати семінар і гурток із історії українського мистецтва для студентів Художнього технікуму, Технологічного інституту та Харківського інституту народної освіти [7, ф. 278, од.зб. 6248, арк. 4–5].

Музеєзнавці розуміли необхідність залучення громадськості до пам'яткоохоронних напрямів діяльності установ. Зокрема, під час експедицій і подорожей співробітники Музею українського мистецтва налагоджували зв'язки з місцевими мешканцями, залучаючи їх до співпраці. Останні надсилали до музею листи з відомостями про пам'ятки свого краю [15, с. 298].

У межах популяризації місцевих пам'яток на базі Харківського археологічного музею під керівництвом О.С. Федоровського в 1920 р. були організовані курси з доісторичної археології для всіх, хто цікавився історією рідного краю [17, ф. 166, оп. 2, спр. 469, арк. 46; 6, с. 214–215]. Головна мета заснування цих курсів полягала у стимулюванні інтересу населення до регіональної археології та самостійної роботи певного кола громадян із питань вивчення та збереження пам'яток. Курси склалися з циклу лекцій, практичних занять і екскурсій, до проведення яких залучалися провідні пам'яткоохоронці Харківщини: професори Д.І. Багалій, О.М. Покровський, О.С. Федоровський, В.Г. Стефко й інші. Зазначимо, що курси викликали помітну зацікавленість громадськості. Понад 50 осіб відвідувало ці заняття протягом місяця. У результаті (згідно зі звітом О.С. Федоровського) "...курси досягли вдалих результатів, збільшивши й об'єднавши навколо Музею групу осіб, близько зацікавлених археологією, що продовжили після курсів енергійну роботу з вивчення місцевих стародавностей шляхом екскурсій, розкопок і участі в роботі археологічного семінарія". Завдяки такій практичній підтримці громадськості вдалося накопичити багатий матеріал для складання детальної археологічної мапи Харкова та регіону радіусом 10 верст [17, ф. 166, оп. 2, спр. 469, арк. 70].

Комплекс заходів Харківського археологічного музею аналізувався на засіданнях археологічного семінару при музеї. Цікаво, що це засідання було доступним для кожного, хто мав бажання бути тут присутнім. Відомо, що в семінарському засіданні брали участь студенти різних навчальних закладів Харківщини, окремі фахівці, археологи тощо [17, ф. 166, оп. 2, спр. 469, арк. 71]. До того ж, спів-

робітники музею активно залучали молодь до археологічних розкопок і вивчення пам'яток. Зокрема, археологічні розкопки в Липовій Році з дослідження кургану скіфо-сарматської доби в 1923 р. відбувалися за активної участі 40 студентів. Того-таки року розкопки поблизу Курязького кургану допомагали здійснювати 70 студентів [17, ф. 166, оп. 2, спр. 469, арк. 62]. Такі заходи значно активізували участь громадськості у вивченні культурної спадщини Харківщини.

Загалом, упродовж 1920–1930-х років громадськість найбільше цікавилася археологічними пам'ятками. На такій хвилі зацікавленості археологією відбулося багато відкриттів. Активну участь у розвідках і розкопках брали місцеві мешканці досліджуваних районів. Відомо, що в розкопках Верхньосалтівського катакомбного могильника й городища влітку 1920 р. брали активну участь не лише члени Вовчанського повітового комітету охорони пам'яток та співробітники Вовчанського музею, але й учні Сільськогосподарського технікуму, відряджені завідувачем технікуму [3, ф. Р-4129, оп. 1, спр. 4, арк. 5].

Чимало представників місцевого населення, зокрема, викладачі університету, вчителі, зверталися до О.С. Федоровського за довідками щодо археологічних пам'яток, інструкції відносно їх збору. Такі прояви громадської зацікавленості у вивченні пам'яток О.С. Федоровський завжди підтримував і надавав необхідну інформацію. Головними умовами самостійних розвідок населення були: передача особливо цінних знахідок у один із найближчих центральних музеїв; передача звітів і щоденників Науковому комітету НКО УСРР. Звичайно, більшість зі знайдених пам'яток якщо і не опинилися в колекції музею, то хоча б ставали відомими археологам [17, ф. 166, оп. 6, спр. 9398, арк. 66, 81].

Археологічні розкопки Донецького городища поблизу ст. Карачівка під керівництвом проф. О.С. Федоровського стали видатною подією наприкінці 1920-х років. Громадськість настільки цікавилася цією подією, що Укрнаука змушена була надрукувати в газетах “Харківський пролетарій”, “Комуніст”, “Вісті” звернення такого змісту: “Укрнаука звертається до всіх екскурсій, груп та окремих громадян, що відвідують археологічні розкопки на Донецькому городищі, з проханням довести свою громадську свідомість і не ходити по розроблених пам'ятках, не смітити, не просуватися до ділянок, на яких зараз ідуть розкопки, взагалі не заважати науковій праці робітників експедицій” [17, ф. 166, оп. 6, спр. 9398, арк. 130]. З метою популяризації пам'ятки, пропаганди ідеї її збереження щонеділі з 11 до 15 години проводилися екскурсії територією Донецького

городища. Керівник експедиції О.С. Федоровський, навіть, змушений був давати лекції-пояснення для громадян про хід робіт і результати розкопок. Із метою збільшення масштабів пропаганди пам'ятки був знятий кінофільм про процес і методичку археологічних розкопок на прикладі Донецького городища [20, ф. 166, оп. 6, спр. 9398, арк. 138–139]. Відтак, праця таких ентузіастів, як О.С. Федоровський сприяла ствердженню авторитету пам'яткоохоронців у народних масах, популяризації заходів зі збереження культурної спадщини краю.

Громадськість знала й про недостатнє фінансування пам'яткоохоронних заходів, реагуючи відповідною допомогою. Наприклад, улітку 1923 р. під керівництвом О.С. Федоровського мала відбутися археологічна експедиція в Ізюмському повіті. Для цього потрібні були чималі кошти, яких Ізюмський музей не мав. М.В. Сібільов виступив перед робітниками залізничних майстерень Ізюма і розповів про скарби могильників, про їх значення для науки, плани поповнення експозицій музею. Він також звернувся до залізничників з проханням матеріально допомогти в організації експедицій і виготовленні музейного обладнання [1, с. 15]. Залізничники виявили зацікавленість щодо організації археологічних досліджень рідного краю і негайно відгукнулися. В 1923 р. вони відрахували 1 % своєї 3-місячної заробітної плати, що становило 20 млн. крб. (300 крб. золотом після грошової реформи того ж року) [17, ф. 166, оп. 2, спр. 469, арк. 63; 16, с. 262]. Довідавшись про це, робітники Першотравневої шахти Артемівського округу переказали Ізюмському музею 150 крб. золотом. На зібрані гроші й була організована спільна експедиція під керівництвом проф. О.С. Федоровського з дослідження Цареборисівського городища, курганів Ізюмського повіту та великої кількості кам'яних баб [17, ф. 166, оп. 2, спр. 469, арк. 63; 2, с. 222].

Значний інтерес викликає співробітництво з громадськістю археолога М.В. Сібільова. Пам'яткоохоронець активно залучав учнів і вихованців дитячих притулків міста та повіту до експедицій і екскурсій, доповідав громадськості про здійснені дослідження, читав лекції з історії краю [3, ф. Р-1635, оп. 1, спр. 317, арк. 2, 19]. М.В. Сібільову приносили знайдені скарби. Так, на початку 1930 р. у нього опинився кошик кременевих речей (різаки, наконечники списів, стріл, ножевидні пластини тощо), які знайшла мешканка с. Гончарівка під час перекопування під город нової улоговини поблизу маєтку Чигринець. За кілька днів потому археолога відвідав ще один мешканець цього ж села Є.І. Зінченко, який

також пожертвував знайдені ним кременеві речі та залізну сокирку [10, № 3348, арк. 21–22]. Така активна пам'яткоохоронна позиція місцевого населення спонукала при Ізюмському музеї організувати краєзнавче товариство з вивчення доісторичного минулого краю [3, Р-1639, оп. 1, спр. 264, арк. 55 зв., 111 зв.].

З іншого боку, пам'яткоохоронцям доводилося долати труднощі, викликані фінансовими чинниками, суперечностями законодавчої бази, несвідомим ставленням переважної частини селян до справи охорони та вивчення пам'яток. У річному звіті про діяльність УКОПК за 1930–1931 роки наголошувалося, що при наявних коштах пам'яткоохоронні установи ледве підтримують пам'ятки в належному стані, а законодавство з охорони пам'яток має недоліки для виконання директив центру на місцях. Зазначалося, що “вандалізм <...> відсутність громадської твердості, несвідомість – головні вороги охорони. Потрібно втягти до охорони, вивчення та культосвітнього використання робітничі селянські маси” [17, ф. 1, оп. 6, спр. 146, арк. 160].

Дійсно, починаючи з I Пленуму УКОПК, що відбувся у травні 1929 р., члени Комітету намагалися не лише об'єднати громадськість для виявлення, збереження, використання пам'яток, але й виховували свідоме ставлення населення до пам'яток як до своєї власності. Зокрема, у періодичному виданні “Червоний шлях” у 1931 р. було надруковане звернення до “робітничо-селянського громадянства, наукових, культурно-освітніх установ та інших громадських організацій” із закликком допомагати охороні пам'яток [9, с. 134].

На засіданні Бюро УКОПК 11–12 травня 1929 р., на якому були присутні всі крайові інспектори та Головний інспектор із охорони пам'яток В.В. Дубровський, останній вказував на зв'язок між краєзнавчими товариствами та школами. Цю ідею підтримали всі крайові інспектори, пропонуючи залучати до охорони пам'яток краєзнавчі об'єднання, школи, хати-читальні, комсомольські осередки населених пунктів тощо [17, ф. 166, оп. 9, спр. 57, арк. 46–46 зв.]. Уже 12 травня 1929 р. на Пленумі УКОПК було схвалено через пресу популяризувати серед працюючих мас УСРР ідею охорони пам'яток, розвинути мережу відповідних осередків, звернутися до спілки робітників, преси та письменників із проханням виділити кореспондентів тощо [17, ф. 166, оп. 9, спр. 57, арк. 45].

На розширеній нараді Бюро УКОПК 17 лютого 1930 р. пам'яткоохоронці торкнулися питання збереження археологічних решток під час тракторизації полів. Доповідач проф. Д.П. Гордєєв уважав за потрібне звернутися через НКО УСРР до навчальних уста-

нов, усіх партійних, районних, сільських осередків із проханням звернутися до сільрад, районних і окружних виконавчих комітетів із пропозицією стежити за знахідками, перевіряти всі повідомлення, чулки про можливі знахідки, повідомляти про такі факти співробітників найближчих музеїв, передавати всі знайдені пам'ятки в ці музеї, в разі значних знахідок – негайно повідомляти Укрнауку, УКОПК і Крайову інспектуру [17, ф. 166, оп. 9, спр. 57, арк. 118 зв.].

У грудні 1930 р. та повторно у квітні 1931 р. до всіх державних і місцевих музеїв, історико-культурних заповідників і Крайових інспекторів охорони пам'яток надійшли директиви та постанови НКО УСРР про популяризацію серед широких верств населення справи охорони пам'яток культури. Зокрема, наголошувалося на необхідності вживання заходів щодо популяризації пам'ятоохоронної справи через проведення доповідей, лекцій, популярні видання, проведення демонстрацій, звернення через пресу, видання плакатів, карток, описів, маршрутів тощо [11, с. 2; 12, с. 9]. З цією метою, навіть, акцентувалося на складанні нових програм і підручників відповідних дисциплін для всіх типів шкіл із включенням до них розділів, які б знайомили із заповідниками і пам'ятками та подавали інформацію про радянську політику в цій справі [14, с. 1–2].

Одночасно, Сектор науки надіслав крайовим інспекторам директиву про необхідність поновлення складу інспектур представниками від робочого активу заводів, колгоспів. При цьому наголошувалося на необхідності встановлення взаємозв'язків між роботою комісій і плановою краєзнавчою роботою шкіл, клубів і сільбудів. Останні мали стати “трибунами масової популяризації пам'яток і правильної їх охорони” через доручення догляду та впорядкування районних пам'яток безпосередньо культкомісіям заводів, колгоспів, дослідним й освітнім установам [12, с. 6].

На жаль, заклик пам'ятоохоронців до художніх, педагогічних і технічних вищих навчальних закладів щодо введення курсу охорони пам'яток залишився без відповіді. Проігнорована була й пропозиція до Українофільму щодо кінофіксації процесу археологічних досліджень. Представники УКОПК намагалися налагодити зв'язок із краєзнавчими товариствами, яким надіслали інформацію про завдання пам'ятоохоронної справи та відповідні інструкції. Але жодне товариство не відповіло [17, ф. 1, оп. 6, спр. 146, арк. 160, 170].

Заступник Голови УКОПК В.В. Дубровський на початку 1933 р. у доповідній записці до ЦК КП(б)У пропонував шляхи вирішення проблеми не лише через підсилення масово-пропагандистської

роботи; видання методичної науково-популярної літератури, туристичних путівників, художніх альбомів і листівок, повного ілюстрованого реєстру пам'яток; здійснення наукових досліджень пам'яток. Однією з головних умов успіху він вважав створення громадських комісій охорони пам'яток у якості дорадчих органів при райвиконкомах, міських, сільських і селищних радах. Ці органи на місцях мали сприяти практичному вихованню населення у справі охорони культурної спадщини [17, ф. 166, оп. 11, спр. 29, арк. 2, 6, 11].

Досить активно свої думки про необхідність охорони пам'яток представники громадськості висловлювали у місцевій пресі. Наприклад, на сторінках газети “Харківський пролетарій” за 1924 р. (18 жовтня) була оприлюднена інформація невідомого автора, який назвав себе Спостерігачем. Він турбувався про подальшу долю садиби у с. Мерчик Люботинського району, в якій деякий час перебувала артіль незаможників. Представники артілі зовсім не слідкували за збереженням пам'ятки, розграбовували її, варили там самогон... Унаслідок цього садиба втратила вікна, брами тощо. Автор статті наголошував на можливості пристосування садиби під будинок відпочинку [3, Р-845, оп. 2, спр. 351, арк. 131 зв.; 8, с. 3]. Вже сам факт негативної оцінки подібних дій на сторінках засобів масової інформації мав позитивне значення для пам'яткоохоронців.

З початку 30-х років ХХ ст., незважаючи на існування певної законодавчої бази зі збереження пам'яток історії та культури, відбувається їх масове нищення. В 1931 р. УКОПК дійшов висновку, що: “...збереження культурних скарбів треба перенести до громади міста, до мас робітничих і селянських <...> Без того охорони не здійснити і не виправдати своєї роботи перед наступними поколіннями...” [17, ф. 1, оп. 6, спр. 146, арк. 182]. Характерним є те, що такі висновки досить часто з'являлися у вигляді оголошень від пам'яткоохоронних установ, музеїв тощо. Пам'яткоохоронці намагалися почати “діалог” із населенням щодо збереження культурної спадщини, популяризувати не тільки окремі пам'ятки, але й саму ідею їхнього збереження. Такі намагання ускладнювалися тим, що пам'яткоохоронці співпрацювали переважно зі своїми колегами з різних регіонів і окремими представниками наукової інтелігенції. Значний прошарок населення, який міг би зацікавитися пам'яткоохоронною справою, знаходився поза нею – студентська молодь, учителі, робітники, селяни тощо. Тому УКОПК до плану своєї діяльності додав пункти залучення “робітничо-селянських мас” до пам'яткоохоронної справи через видавничу діяльність, проведен-

ня лекцій, екскурсій, кінофікацію пам'яток; організацію місцевих комісій з охорони пам'яток [17, ф. 1, оп. 6, спр. 146, арк. 160].

Незважаючи на безоплатність цієї праці, складні економічні умови, відсутність з боку влади будь-якого стимулювання охорони пам'яток громадськістю, саме в таких умовах на паростках ентузіазму розгорнувся пам'яткоохоронний рух, характерний не тільки для Харківщини, а й для інших регіонів УСРР.

У цьому контексті потрібно відзначити принципово нові моменти у співпраці громадськості з державними пам'яткоохоронними установами порівняно з дореволюційним періодом: чітка координація зусиль державних установ із органами місцевої влади; активна участь членів громадських осередків у розбудові пам'яткоохоронного руху, зокрема, відкриття понад десяти повітових комітетів охорони пам'яток, заснування відповідних комісій; повна підтримка керівниками пам'яткоохоронного руху політики збереження культурної спадщини в 1920-ті роки, засвідчена організацією курсів, гуртків "Друзі охорони пам'яток", лекцій, конференцій, екскурсій для місцевого населення, учнів, студентів, членів профспілок; пропаганда серед населення ідеї збереження пам'яток і їх популяризації; вихід громадських установ на загальнонаціональний рівень через входження в структуру пам'яткоохоронних інституцій. Активізація пам'яткоохоронного руху була обумовлена значною мірою зростанням самоорганізації, ініціативи широких народних мас. На жаль, протягом досліджуваного періоду відбулася корінна зміна ідеологічних і політичних орієнтирів культурного будівництва, яка згубно вплинула на пам'яткоохоронну справу. Плідні стосунки пам'яткоохоронців державних і громадських установ із урядом змінилися конфронтацією та репресіями.

Головною причиною наявності недоліків у співпраці пам'яткоохоронців із громадськістю стала відсутність стабільної державної політики збереження культурної спадщини. На жаль, у 30-ті роки ХХ ст. відбувається трагічне припинення пам'яткоохоронного руху не лише на Харківщині, але й на теренах України загалом. Унаслідок масової ліквідації пам'яткоохоронних структур у 1931 р. УКОПК змушений був констатувати, що "не витримав на місцях напрямок популяризації справи охорони серед мас" [17, ф. 1, оп. 6, спр. 146, арк. 171].

Отже, можемо твердити, що на території Харківщини в 20-ті роки ХХ ст., незважаючи на певні протиріччя й труднощі, спостерігався потужний пам'яткоохоронний рух, у якому були задіяні відпо-

відні державні та громадські пам'яткоохоронні органи, музейні установи, наукова інтелігенція. Вони мали змістовні напрями діяльності з охорони пам'яток, виходячи зі специфіки свого існування.

Громадські осередки всебічно допомагали державним пам'яткоохоронним установам на місцях: брали під свою охорону місцеві пам'ятки, вивчали їх, систематично надавали інформацію держустановам про їх стан, популяризували ідею збереження культурної спадщини серед населення.

Наукова інтелігенція займалася популяризацією пам'яток через проведення курсів, лекцій серед громадськості з пам'яткоохоронних тем, друкування наукових статей і видань відповідної спрямованості. Єдиний напрям роботи всіх цих інституцій, наявність елементів взаємодопомоги стали запорукою успіху в справі охорони, вивчення та збереження регіональних пам'яток протягом 1920-х років.

Громадськість зробила помітний внесок до спроби розвитку пам'яткоохоронної справи на території Харківщини. Можна констатувати, що вдала співпраця державних пам'яткоохоронних установ із громадськістю, залучення місцевого населення означеного регіону до збереження пам'яток значною мірою обумовили успіхи пам'яткоохоронного руху першого пореволюційного десятиріччя. Але обмежене фінансування, відсутність кадрів, особливо – фахівців із пам'яткоохоронної справи, нігілістичне ставлення влади до ідеї збереження культурної спадщини наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. значно знизили результативність діяльності громадськості з урятування пам'яток історії та культури. Значним недоліком була слабка структурна розбудова громадських осередків (незначна кількість філій і товариств), відсутність офіційних нормативних документів щодо діяльності пам'яткоохоронців на громадських засадах та нестабільна взаємодія з владою. Все це призвело до занепаду громадських осередків на початку 30-х років ХХ ст. та, як наслідок, до припинення пам'яткоохоронного руху на Харківщині.

1. *Василенко А.С.* Літопис слави народної. З історії становлення і розвитку народних музеїв України. – К.: Наукова думка, 1974. – 191 с.

2. *Денисенко В.* Ізюмський музей та його стародавності // Червоний шлях. – 1927. – № 9–10. – С. 221–224.

3. Державний архів Харківської області.

4. *Дубровський В.* Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. – Харків: Державне видавництво України, 1930. – 76 с.

5. *Дубровський В.* Музеї на Україні. – Харків: Державне видавництво України, 1929. – 60 с.

-
6. Звітна за 1924 р. виставка музею Українського мистецтва // Червоний шлях. – 1925. – № 8. – С. 214–215.
 7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України.
 8. Кто виноват // Харьковський пролетарий. – Харьков. – 1924. – 18 октября (№ 154). – С. 3.
 9. Наукова хроніка // Червоний шлях. – 1931. – № 10. – С. 134.
 10. Науково-допоміжний фонд Харківського історичного музею.
 11. Про виконання директив НКО щодо популяризації серед мас справи охорони пам'ятників культури // Бюлетень НКО. – 1931. – № 24. – Арт. 274.
 12. Про завдання, методи охорони та масової популяризації пам'яток культури // Бюлетень НКО. – 1931. – № 56. – Арт. 675.
 13. Про популяризацію серед мас справи охорони пам'яток культури // Бюлетень НКО. – 1930 – № 51. – Арт. 780..
 14. Про стан та завдання охорони пам'яток природи та культури // Бюлетень НКО. – 1931. – № 56. – Арт. 668.
 15. *Таранушенко С.* Музей Українського мистецтва. Короткий огляд роботи за 1924 р. // Червоний шлях. – 1925. – № 6–7. – С. 296–300.
 16. *Федоровський О.С.* Ізюмська археологічна експедиція // Червоний шлях. – 1923. – № 3. – С. 261–263.
 17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.